

Հեռագրին մէջ աւելցուած է նաեւ թէ պատճենը (այսինքն Հայրապետական Կոնգրակին պատճենը անցուեց) բոլորապէս պիտի դրկուի մեղի:

Կը հասկցուի այս հեռագրէն թէ Ողբացեալ Սեանքներու Հայրապետին վախճանումէն վերջ եւս Մայր Աթոռոյ մէջ իր պատրաստութեանց զուլսը կը զսնուի ահա արդէն Հայաստանեայց Եկեղեցւոյ Կրօնական Իշխանութեան Կեդրոնին Վերին Մարմինը, որուն ըստ օրինի Նախագահն է, մինչեւ ցընտրութիւն Նոր Հայրապետի, ներկայ Տեղակալը, իբր երկու ռարինքն առաջ օրինաւորապէս ընտրուած՝ Հայրապետական Տնօրէնութեամբ:

Փութալով տեղեկ կացուցանել զՁեզ պարունակութեան այս հեռագրին, որ ունի սրապնդիչ նշանակութիւն, կը խնդրենք զայս ըստ հաշտողել Ձեր Թեմին ժողովոյ, եկեղեցական Դատուն եւ ժողովուրդեան, եւ ամենեւէ միասին արօքել վասն հաստատութեան Ս. Եկեղեցւոյս, վասն պայծառութեան Մայր Աթոռոյ Սրբոյ Էջմիածնի եւ վասն հանգստեան հոգւոյ երանեալ Սրբազան Հայրապետին:

Ողբունելով զՁեզ սիրովն Աստուծոյ եւ Ազգին

Մեամբ Աղօթաբար

ՊԱՏՐԻԱՐԿ ԵՐՈՒՍԱԼԷՄԻ

Յ. Գ. — Կ'աւելցնենք թէ երբ ստանանք ակնարկուած պատճենը, անմիջապէս պիտի հրատարակենք զայն Ս. Աթոռոյս Պատեօնաբեք Սիոնի մէջ:

ՀԱՅ ՀՈԳԵՒԻՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ ՏԵՆՁԻ ԽՆԴԻՐ

Միասկան-արարողական կէտերու վերաբերմամբ իր թելադրութիւնները յընդհանուրն սպառնել վերջ, Զեկուցումը կ'անցնի «Ընդհանուր հարցեր» մակարդին ներքեւ գլխաւորութեամբ կարգ մը ուրիշ խնդիրներու, որոնք կրօնական կեանքի եւ եկեղեցական կենցաղի ընկերային եւ ընտանեկան, նիւթական եւ բարոյական կողմերուն եւ պաշտամունքային կատարողութեան ինչ ինչ պայմաններուն կը պատկանին, ինչպէս են Տոմարը եւ Լեզուն: Ու ատոնց մէջ առաջին կը դնէ «Հոգեւորականութեան ցնեղ»ը:

Յենց զերմաներէն բառ է, կ'երեւի ռուսերէնի ճամբով մտած կողմասահայ կիրարկումի մէջ, եւ կը նշանակէ «արտօնութիւն», «տիպոս», «ուսումնական բարձր վկայական» կանոնադրութիւն: — Ըստ այսմ, «Հայ հոգեւորականութեան ցնեղի խնդիր արտայայտութիւնը ակնարկութիւն կամ յանձնարարութիւն է այն պայմաններուն կամ միջոցներուն՝ զորս հարկ է ի նկատի ունենալ, որպէսզի կանոնաւոր զարգացում եւ բարձր վկայական չունենցող մը իրաւունք չունենայ յետ այսու հոգեւորականութեան կարգ առնելու: Պարզ է միտք բանին. ինչ որ մենք առհասարակ սովորական կերպով կամ առ առաւելին թիթե ստորագծումով մը յաճախ կ'որակենք կրօնածառի եկեղեցականութիւն, Զեկուցումը քիչ մը զարգամանկեալ պնդումով կ'որոշուի այդ ցնեղ բառին տակ:

Այսպէս կամ այնպէս ուրեմն, հարցը կը դրին ուսման, զգացման եւ կրթութեան վրայ է:

Բարեկարգութեան ծրագրին այս կամ այն սկզբունքին կամ անոր գործադրութեան սա կամ նա կէտին մասին տարակարծութիւն կարելի եւ ներելի է անշուշտ, բայց երբ հարցը եկեղեցականութեան մտաւորական հաստատեալ արժանաւորութեան շուրջ կը

դառնայ, ո՞վ պիտի ուզէր խղճ ընել կամ համարձակէր անհամարձակ լինիլ այդ մասին: Կարելի է աւելի առաջ երթալ և ըսել նոյն իսկ. ծրագրին ամենամեծ մասը հնար է թերեւ, ի ստիպել հարկին, յապաղեցնել կամ առկաթել, բայց այս մէկը, եկեղեցականներու կրթութեան դործը, անյետաճգելի է ամենայն իրաւամբ: Բարեկարգութեան առանցքն է անիկա և նախապայմանը: Առանց զարգացեալ հոգեորականութեան, բարեկարգութիւնը, ի՞նչ բարձրագոյն յանձնարարութեան վրայ և ազգային հոնորական ջանքերով թերեւ կրկնուի և մարմին առնէ իսկ, կը մեռնի ընդ փոյթ իր խանձարուքին մէջ նոյն իսկ. վասն զի ան, եկեղեցւոյ պատրաստութեամբ և բարձր խաղաղութեամբ ձգտող հոգեւորականութիւնն է միայն որ կրնայ կրօնական կեանքին մէջ արդաստարիւ հաւատքով մշակուած բարոյականի վերածնութիւն, որ բուն բարեկարգութիւնն է, բաւական խորագոյն իմաստովը: Օրինակը հեռու չէ մեր տեսողութիւնէն, ինքզինքնին սրբաբարեկարգութեան պիտակին տակ յայտարարող կրօնական համայնքներուն մէջ, երբ պաշտօնեան ուսուցիչ յաւակնութիւններ միայն ունի իբրեւ պատրաստութիւն հոգւոյ ի մտքի, ամէն ինչ — սեղան, բեմ և հասարակական կեանք — խեղճութեան և խառնակութեան տեսարան միայն կը պարզէ ամէն օր. մինչ ուրիշ համայնքներու մէջ, ուր այդ պիտակի կամ դրօշին անուան իսկ չկայ, զիտեհք ամէնքս ալ թէ սրտով և իմացականութեամբ զարգաւորած դործիչներ ի՞նչ երջանիկ արդիւնքներով կը փառաւորուն շարունակ:

Բայց աւելորդ պիտի ըլլար յամենալ կէտի մը ստել, որ չի կրնար վիճելի նկատուիլ ոչ մէկի համար: Անցնինք ուրիշն ուղղակի մեր ըսելիքին:

Ի՞նչպէս պէտք է ըմբռնել եկեղեցականին զարգացումը. անհրաժեշտ է այս հարցումը՝ ներկայի գրեթէ հասարակաց դարձած այն զգացումին առջև, որ կը թուի հոգեւորականին համար զուտացուելը համարել որ և է կարգի կամ ասպարէզի վերաբերեալ զարգացում. բուսական, որ զարկան, գիտական և նոյն իսկ ճաշարարութեան առաջնութեան մը փայնն ունենայ ան. Կ. Պոլսոյ մեծերը ժամանակին Նրուտողէմի պատրիարքութեան արժանի նկատած էին Նսայի Սրբազանք, հայտնած՝ անոր գլխաւոր բարձր կալուանիցի մի և բուսականութեան յարմարութիւններէն: Կ'ըսեն թէ Դեորդ Դ. ի մահէն ետքը, երբ անոր իբր յաջորդ ընտրուած Ներսէս Վարժապետեան ես հրաժարեցաւ մօտորուած մահուան նախազգացումով, և բարեկարգութեան պատկերը սկսեալ ստուշ ուրախութեամբ մեջ, իմծերու նայուածքը նորէն փորձուեցաւ ուղղուիլ ազգային և եւրոպական բայց աւելի ոչ—կրօնական ուսուցիչներով զարգացած յարգելի անձնաւորութիւններու: Այսպէս կամ այնպէս, այսօր ալ իրողութիւնն այն է որ երբ նոր քահանայի կամ եկեղեցւոյ հոգեւորական դասը զօրացնելու լուրջ պէտք մը կը զգացուի, առաւել լազանք հաւանութեան կ'արձանանա — երբ մանաւանդ իրենք այդ ուղղութեամբ միշտուած ցուցնեն — ապա աղուետից վկայականներով ճոխացած անձներ, ու ոչ ոք, գէթ այդ առթիւ, լրջօրէն կը մտածէ եկեղեցական կրթութեան պէտքին մասին:

Եւ սակայն, ներսին մեզի շեշտել թէ կարեւորն ու կարեւորագոյնը այն է որ հոգեւորականութիւնն ալ, ինչպէս բոլոր ուրիշ ասպարէզներու պատկանեալ պաշտօնեան կրթութեան կամ աշխատակողմութիւն, ճշտ իւրում սեռիս կրթութեամբ եւ զարգացումով պատրաստուի իր գրելին: Այդ մասին ամենք պէտք չէ նմանինք իրթնիկներուն, կ'ըսէր Օրմանեան Սրբազան, որոնք եկեղեցական կրթութիւնը մանուկ հասակէն կուտան ընծայացուին կամ ընծայակալին, հոգւոյն ճիւղակ տախտակին վրայ կանուխէն զրոշմելով կրեւականութեան կողմապարը, և տղան իր աղածիւ տարիքին մէջ ըստ այսմ կերպաւորելով (modeler), կերտելով իբրեւ հոգեւորականացում: Լաւագոյն կը համարէր նա որ մենք ոչ թէ՛ այսպէս ասած՝ եկեղեցական լինենք, այլ՝ եկեղեցականութեան ցանկացողը՝ այսինքն իր մէջ անոր կողմէն զգացող պատրաստենք միայն իր նպատակին: Կաթոլիկ կրթութեան կիրպը ան կը նկատէր մտքի և այլ ընդունակութեանց տեսակ մը մանակի ընդարձացում ի նպատակ կրեւական ոգւոյ, և ասիկա կը համարէր, անշուշտ շատ իրաւամբ, ոչ միայն ըստ ինքեան անձնականոն, այլ նաեւ անարդարձ նոյն իսկ կրօնական զգացման և եկեղեցական ողջմտութեան տեսակէտով, քանի որ հոգեւորականը, իբրեւ

կեանքի բոլոր մարդիւնն հետ առնչութիւն ունեցող պաշտօնեայ, պէտք է բաւականապէս ծանօթ և խելամուտ լինի կեանքի բոլոր կողմերուն և երևոյթներուն, կարենալու համար լիուրի գիտակցութեամբ կատարել իր պարտականութիւնները:

Անվերապահօրէն և անմիջապէս ըսե՛նք այստեղ թէ մենք բաւական ժամանակէ ի վեր համարու չենք մեր մեծանուն ուսուցչին և հոգեծնողին այդ տեսութեան: Այդ դատումը, անուշտ հիշող՝ միջնագարեան ժամանակներու կամ իր ատենին, այսինքն մինչև դար մը առաջ, գուցէ դեռ գոյութիւն ունեցած և նոյն կարգի խորումներով կազմաւորուած կաթոլիկ կղերական դասընթացներու համար, ներկայիս համար մասնաւորաբար չի կրնար ուղիղ համարուիլ: Հարկ է խոստովանել թէ շուրջ դարէ մը ի վեր կաթոլիկ եկեղեցին իր կղերական կրթութեան և ուսուցումի գործը այնքան կերպարանափոխած է նոր սկզբունքներով՝ ըմբռնումներով և մեթոտներով որ Օրմանեանի կարծիքը, ձեռագէտ թէ և հրապուրիչ, էսպէս պատրողական է և նոյն իսկ քիչ մը բըռնազրօսիկ:

Կ'ուզէինք ըսել, մեր կարծիքն այն է թէ հոգեւորականը սկիզբէն իսկ հոգեւորականութեան յատուկ կրթութեամբ պէտք է պատրաստուի իր ասպարէզին, վարժապետեանի, Իվմիրեանի և Դուրեանի նման դէմքեր, որոնք առանց մասնաւոր կրօնական կրթութեան՝ հասած արժանաւոր եկեղեցականներ են եղած, անվերապահալի բացառութիւններ են ներկայիս, զի այժմ այլևս չկան ու չեն կրնար դժբախտաբար լինել ոչ թուղ կրօնական ոգւով տոգորուած ընտանեկան այն մթնոլորտները ուր մեծցած էր անոնց մանկութիւնը, և ոչ կրօնաշուէչ և եկեղեցագիտական նիւթերու առատութեամբ յօրինուած ուսուցումի ծրագիրները, որոնց վրայ լարուած էին այն վարժարանները, ուր անցաւ անոնց դպրոցական կեանքը: Ոչ. անտեղի է հոգեւորականներուն համար վաղուց ինքնուրոյն կրթութեան գաղափարին հանդէպ որ և է մտավարժութիւն. բացառող օրինակներ կը քաջաւերեն մեզ այդ մասին. կարելի չէ բնաւ ըսել թէ կաթոլիկ զարգացած կղերին համար անկոխ գետիներ եղած են ոչ-կրօնական նիւթերը. ուսման բուն կրօնական տարրերէն զատ, որոնց մէջ անուշտ առաւելապէս զօրաւոր են եղած, անոնք առհասարակ արեւառու են դարձած և յաճախ նոյն իսկ մասնագիտական հմտութեան և ձեռնհասութեան տիրացած՝ դպրութեանց, գիտութեանց և նոյն իսկ արուեստից բոլոր ճիւղերուն մէջ. ու եթէ, կրթութեան անսահման ընդհանրացման և աշխարհականացման հետեանքով այլևս ամէնքը բոլորովին չեն կրնար արժեցնիլ ժողովուրդին մէջ մտաւորականութեան ռազմիրայի և ուղղիչի դիրքը զոր էր երբեմն ունէր հոգեւորականութիւնը, նուազ ուշագրաւ չէ սակայն դիւքն ու դերը զոր ունին անոնցմէ լաւագոյնները իմացական ընդհանուր զարգացման մէջ: Այս տեսակէտով ինք Օրմանեան ինքզինքը կը հերքէ նոյն իսկ՝ որովհետեւ, հակառակ որ շատ մանուկ հասակէն կառապարուած պիտի կարծուէր լոկ կղերական կրթութեան մէջ, ունէր ամէն մասամբ ընդարձակ զարգացում, ինչ որ իրեն կարելի կ'ընէր բազմաբովանդակ այն աշխարհայեացքը որ իր նկարագրին ամենէն կարկառուն գիծը եղաւ:

Ուրեմն, ուրոյն կրթութիւն եկեղեցականաց համար. ա՛յս է մեր անխախտ համոզումը: Ինչպէս փաստաբանը, բժիշկը և քաղաքական գործիչը՝ իրենց ասպարէզներուն, նոյնպէս հոգեւորականը իր կոտումին պէտք է պատրաստուի յատուկ դաստիարակութեամբ. ու վերջինը՝ աւելի աստիճանով մը տակաւին, զի մինչ անոնք որոշ ժամանակէ մը յետոյ է որ պիտի բնորեն մասնագիտութիւնը, հոգեւորականը նախակրթութենէն նոյն իսկ պէտք է մտնէ իր արահնտին մէջ. և ա՛յս է լաւագոյնն և բանաւորը. ըստ որում, անոնցը, ինչպէս նկատեցինք, ասպարէզ է, հարկի ստիպմամբ կամ ճաշակի բերումով ընտրուած, իսկ անորը՝ կոչում՝ որուն մարդ պէտք է հոգւով և խորապէս նուիրուի, իր բարքն ու «բայ» բարուցը՝ յատուկ փորձարկութեամբ պատշաճեցնելով անոր: Բայց այդ կրթութիւնը պէտք է որ թէ՛ նախնական, թէ՛ երկրորդական և թէ՛ բարձրագոյն աստիճաններուն մէջ, լայն գետինի մը վրայ գրուած ըլլայ. այսինքն ընծայացուն այդ չղջաններուն մէջ ալ ընդհանուր առմամբ ուսանի այն բոլոր առարկաները, զորս կ'ուսու-

ցոնենք բուն տշխարհիկ վարժարաններուն մէջ, միայն կրօնական և ազգային նիւթերուն տալով միշտ աստուծոյ իրեն, որպէսզի հոգիւն և հայտունը զատարարութեան այն միջոցորտին մէջ, որ կրօնական նոյն զարգացներուն միջոցորտը պէտք է բլլայ, և հետագահեալ վաղուց կազմուորուի տղուն մէջ ապագայ զարգացեալ հոգեւէր և ազգասէր և կեղեցականքս:

Աւելորդ էլիւնի բոկ աշտեղ թէ պատրաստութեան այս կերպը հնարաւոր է զիտաւորաբար կուտակութեան եկեղեցականութեան նուիրումներու համար. իսկ քահանաներուն աշխնքականութիւնի եկեղեցականներուն համար, որոնց պատրաստութեան գործը բարդ է, քանի որ նախ իրենց ընտրութիւնը կախում ունի ոչ միայն ժողովրդական և ժողովական հաւանութենէ, այլ նաեւ ապագայ երէցտիկնոյ յօժարութենէ և յարմարութենէ, և հետեւաբար կը պակսին նախընթաց կրթութեան գիւրութիւնները. պէտք է հարցը նկատի առնուի մասնաւոր կերպով, ամուրի և ամուսնացեալ եկեղեցականութեան մասին, խօսուած ատեն:

Մասնաւորելով մեր խօսքը եկեղեցական զարգացներու նախնական և երկրորդական աստիճաններով, պէտք է անոնց գործադրութիւնը համարել քորորովին անկարելի, դժուարութիւն՝ աւելի՛ աշակերտներ զտնելուն մէջ է թերեւ, ազգին ներկայ վիճակին մէջ յատկապէս բաց ախալէք բոլորովին անհնարին, ինչպէս այս քանի մը տարիներու փորձն համոզեց զմեզ. Գալով նախնական և երկրորդական շրջաններու աստիճանաւորման, կարելի է իրականացնել զայն, կամ յատուկ և տարանջատ շարկերու մէջ և ուսուցչական մասնաւոր խումբով, ինչպէս կ'ընեն առհասարակ լատինները, և կամ պարզապէս երկրորդականին կցելով նախապատրաստականի ընթացք մը, ինչպէս փորձած ենք մենք ընել աշտեղ:

Կը մնայ նկատի առնել բարձրագոյն դասընթացքին հարցը, որուն կը հախ մասնաւորաբար «Անկուցուսիոն» Պեգի Գլուխը:

Քոգեորականներու կրթութեան բարձրագոյն դասընթացքը անոնց ալիս բուն մասնաւորական աւտանց շրջանն է. այդ միջոցին կ'աւանդուին բուն կրօնական աւարականը, և արտաքիններէն անոնք որ անձուկ կապ մ'ունին անոնց հետ. այսինքն աստուածաբանական, Ս. Գրոց քննադանական մեկնութեան, ընդհանուր եկեղեցոյ պատմութեան և գրականութեան, եկեղեցական բեմախօսութեան, ընդհանուր կրօններու պատմութեան և իրատմոսիութեան վաստի, Ուսուցումով այս գործը միջոցներու բաժանկանութեան սահմանին մէջ կատարուեցաւ աւելի քան կէս դար առաջ և յետոյ էլ միաժամին Գեորգեան Զեմարանի և Սրմաշի զարեվանուց մէջ և կ'մակ աշտեղ կը կատարուի մեր Ընծայարանի բաժնին մէջ՝ լաւ լաւագոյնին անյազ տնէչին չզոհելու ողջմտութեամբ անշուշտ: Էլ միաժամին այն ատեն միջոցներ ունեցաւ իր շրջանաւարտներէն ոմանք Ներպակ զրկելով աստուծոյն զարգացումը և ու ճոխացնելու. Սրմաշ, Հաբիտական ու ժովի օրերուն հրե Ներպակին զարձոյ երիտասարդ կրօնաւոր մը զաւտական պաշտօնի զրկելը արդէն ամենամեծ դժուարութեանց կը բաղխէր, այդ մասին իր պիւնձէին անձնութեան փաստին մէջ փնտռեց իր չքմեղանքը, բայց, ինչպէս էլ միաժամին համալսարանականներն իսկ կը յայտարարէին, Օրմանեանի և Գուրեանի աշխատակցութեամբ ձեռք բերուած արիւնիքը ցոյց տուաւ թէ աննշան չէր գործը, որ եկեղեցականներու կրթութեան տեսնկետով կատարուեցաւ այդ միջոցին Ջարսիփանի հոգաբարեաներէն: Իսկ այժմ, Պր ոչ և են այն երկուքն ալ, ու անոնց հասուցածներէն մնացեալներն, թիւով արդէն իրենց նուագագոյն քանակին վերածուած, և իրենց երեկոյացեալ կեանքին հետ ևս չի կեանքն են արդէն, ուր պիտի յանգի հոգեորականներու կրթութեան այնքան ջանքով և երազներով սկսուած և շարունակուած ձեռնարկները:

Գործածները ընդունելը պակ մը թէ չկան այլևս, բայց գործին կարեւորութիւնը կը մնայ աւելի քան երբեք աղաղակով աստուծոյն համար: Կ'ապրինք այնպիսի թուականի մը մէջ ուր ոչ մէկ կրօնական կեանք չի կրնար շարունակուիլ, ոչ մէկ եկեղեցի — մերինը մասնաւոր — չէ կարող տեսլ, եթէ չ'ունի իր մէջ բարձրագոյն կրթութեամբ զօրացած

հոգևորականներու կարճոր թիւ մը։ Այս բանն է որ կ'ուզէ մեզի ըսել Վեպուցումբը մատը ճեղք վէրքին վրայ գնելով։ Հարցը նոյն իսկ բարեկարգութեան խնդիր չէ եկեղեցիին համար, այլ գոյութեան խնդիր։ Անգէտներ, անուսներ չէ արդէն որ մինչև ցարդ տարին եկեղեցիին գործը. իսկ ասկէ վերջ մանաւանդ, երբ մարգկալին իրականութեան մէջ ամէն շարժում լոյսով և գիտութեամբ կը կատարուի, տգէտներ չէ որ պիտի քաշեն եկեղեցիին, ազգին հոգևոր այսինքն ամենէն կենսական պարտականութիւններովը ծանրացած սոյլին նուիրական բեռը, մեր փրկութեան տապանակը։ Սկզբունքի պէջ կէտը անառարկելի է, ոչ ոք պիտի յիմարտնար հակառակը պնդելու համար, այս մասին չէր հետհարար որ պիտի լինէր մեր խօսքն ալ հոս։ Կառարկապէս համաձայն՝ հոգևորականներու Յենգի մասին Վեպուցումբի գրած պատմելին, պէտք է հետաքննուի ըլլալ իմաստաւոր միայն թէ ի՞նչպէս և որո՞նց միջոցաւ հնար պիտի լինէր զոհացում տալ արդարեւ այնքան անտեղիւրտայի այդ պատմելին։ Սակար մօտ երթալու համար խընդ գրոյն, պէտք է հարցնել թէ երևաւա՞յ՞մ և Անթիլիաս, որոնց ամենէն աւելի՞ անշուշտ կ'ուզուի աշպխիս պարագայի մը մէջ ամենուն նայուածքը, ի վիճակի՞ են լծուելու այդպիսի ծառայութեան մը։

Որդար ըլլալու համար պէտք է ըսել թէ աշպխիս մի գործ մեր մէջ այժմ էթէ ոչ այլաճարճարար այլ զլիստուրտալն այս երկուքէն միայն կարելի պիտի ըլլար ստուգել սպասել, առանց նկատի առնելու պահ մը այն զմտարութիւնը զոր ունին երկուքն ալ, մին Ս. Տեղեաց ազգային իրաւանց պահպանութեան համար անհրաժեշտ ներքին պարտականութեանց երևանք, և միւսը՝ իր դեռ տնտեսապէս վտիպ և կազմապէս անբաւական գոյութեան հետեանքով։ Ենթադրելով նոյն իսկ ստեղծելի թէ անհնար չըլլար այս անպատեհութիւնները որ և է կերպով զարմանել իրենց անգլայն վրայ, խոստովանել պէտք է զարձեալ թէ գործը, ոչ թէ լոկ այդ հաստատութեանց հետ կապուած պատճառներով, այլ ինքնին, այսինքն իր քննութեամբ ունի շատ լուրջ գծուարութիւններ։ Ներթափանին չէ որ կ'ուզենք անհարկիւ այլ շատ աւելի կարեւորին։ Բայց տրեխեան քրիստոնեայ փոքրիկ ազգերէն, որոնց մէջ մենք էտքը կուգան Ասորիները, Ղպտիները և Հապէշները, բոլոր միւսները, մեծերը և փոքրերը, իւր անդամ աւելի բարերարաւուն են այդ մասին քան զմեզ։ անոնք ունին տնտեսական և իմացական ամէն կերպ ոչ ոք հաշուաւ տալու համար հոգևորականաց բարձրագոյն կրթութեան պէտքին, ինչ որ կարելի է ընել նպատակաշարմար բարձրագոյն ուսումնարաններով կամ աստուածաբանական համալսարանական դասընթացներով միայն։ Մեր մէջ, ուր միմիայն պետական հոգանաւորութեան տակ հնար պիտի ըլլար իրականացնել այդպիսի ձեռնարկ մը, կը հակացուի թէ ինչ անկարելիութեան է որ պիտի ընդհարէինք։ Լսած ենք թէ Հայաստանի առաջին հանրապետութեան օրով, կրթական նախարարը Ժրգերի էր եկեղեցապետական բարձրագոյն գոյէնի մը առաջարկ ներկայացնել խխանութեան, բայց արգիլուի էր կուսակցութեան վերին խորհուրդէն։ զօրա՛խտ անտանշան արգարին։ Մեր համապարկ կաթուղիներն եւ բողոքականները չափով մը կը գոհացնեն իրենց այդ կարիքը, դաւաճական խոշընդոտներ չունենալով լիապէս օգտուելու համար կաթալիկ և բողոքական համայնաւորներէն։ Մեզի համար ոչ այնքան զգացումը որքան մեր խկական պէտքին գիտակցութիւնը պիտի չխոյարարը գային։ Հոգևորայ Բարզղէն վեհ, ամենիւր լրբ քորով է և տեղապահ պաշտօնավարած միջոցին զաղափարը ունեցաւ կերպ մը գտնելու այդ մասին, համաձայնութիւնը ձեռք բերաւ տեղւոյն հպիսկապոսական մէկ համալսարանին հետ, որ հայ ընծայացունք հետեին դասընթացքին իր հայ ժառանգաւորներ, կարգադրելով նոյն առին որ ինք և ուրիշ հայ ուսուցիչներ նոյն հաստատութեան մէջ առնց աւանդեան հայագիտական բարձր ուսումնիւրը։ Այդ Ժրգերի կարիքի չէղաւ իրականացնել ան առին, միմիայն՝ որովհետև հայ երիտասարդներէն չներկայացան ընծայացաներ։ Բայց մենք վստահ ենք թէ եթէ իրականաւոր իսկ, ամենէն առաջ ձեռնարկողը պիտի մնար անկէ գժգոն։

Անհրաժեշտութիւն է որ հայ հոգևորականը հայ միջավայրի և հայաշունչ միջնորդութի

մէջ ստանալ իր ուսումնի ու կրթութիւնը, մինչև ամենէն բարձրագոյն աստիճանին մէջ, և յետոյ, լրացուցիչ ընթացքի մը համար լոկալ հետեի եւրոպական համալսարանական եռամսյա ընթացքի, իսկ այդ բանը յաջողցնելու համար, պիտի առաջարկէինք, եթէ երազական չհամարէին մեր մտածումը, Եւրոպայի և Ամերիկայի հայաշատ վայրերուն մէջ ջանալ հաստատել հայ-կրօնական երկու բարձրագոյն ուսումնարաններ. հակառակ պարագային, ինչ որ կը կարենք թէ վերջապէս աւելի իրատեսական թելադրութիւն մը պիտի ըլլար, ի գործ դնել բովանդակ կարելիութիւնները, այսինքն «բառնալ զամենայն անհնարինս», բարձրացնելու համար Երուսաղէմի և Անթիլիասի ժառանգաւորացի և ընծայարանի դասընթացքը շատ աւելի քան ինչ որ եղած էր երբեմն էջմիածին և Արմաշ, և յաջողագոյնները զրկել Եւրոպա վերեւ առաջարկուած լրացուցիչ ընթացքը կատարելու համար:

Բայց հոս վտանգ մը կայ, զոր ներկի չէ անտեսել. Կ. Պոլսոյ Յունաց պատրիարքը Եռաքիմ, եկեղեցականաց բարձրագոյն կրթութեան մասին Օրմանեան պատրիարքի հետ խօսած ատեն, ըսած էր անոր. «Ձգուշացէք Եւրոպա այս կարգի ուսանողներ զրկել. կ'ամ հոն կը մնան անոնք, կ'ամ հաւատքնին հոն կը ձգեն, և կ'ամ կը վերագաւառն իրենց ժողովուրդին պէտքին և եկեղեցիին ոգւոյն հետ աններգաշնակ մտայնութիւններով. բայց խնդիրը կը փոխուի՝ եթէ Եւրոպայի մէջ ունենաք վստահութիւն մը, հոն ուր յարմար պիտի նկատէք որ կատարուի անոնց կրթութեան գործը. փորձառու հոգեւորական մը գլխաւոր կը կարգէք հոն իրենց վրայ, և ուսանողները կ'ապրին այնտեղ անոր վերահսկողութեան ներքեւ և իրենց դասընթացքը կը կատարեն անոր պատասխանատու առաջնորդութեամբ. այն ատեն բարձր միայն կարելի է սպասել իրենցմէ». Օրմանեան շատ կը գնահատէր Եռաքիմի միտ անուշութիւնը: Եւ արդարեւ անոր խօսքերուն վերջին մասին մէջ մասնաշուծածը այսպէ կերպիւ է որ կրնայ լուծել մեզի համար համալսարան նական լրացուցիչ կրթութեան հարցը:

Առանց Եւրոպայի մէջ սեպական հաստատութեան մը, օթեանի մը կ'ամ վանատունի մը, պէտք չէ խորհիլ իսկ այդ կերպին վրայ. էջմիածինէն Գերմանիա զրկուած համալսարանականներէն վերադարձողները շատ աւելի պիտի լինէին եթէ գործը այս եղանակաւ կարգադրուած ըլլար: Վիեննայի Միլիթարեանք պիտի չկարենային լինել ինչ որ են՝ եթէ այլուստ, զոր օրինակ Սրեւելքէն զրկուած լինէին իրենցները, և հոն չունենանային սեպական վանք. նոյնպէս Վենետիկեանները և Գօլէճականները, եթէ Հռոմի մէջ յատուկ Տուն չունենային, կ'ամ եթէ Վատիկան իրենց համար վանատուն տրամադրած չլլար: Մեր անձնական իղծը, այլք կրնան ըսել երազն է Երուսաղէմատուն մը ունենալ Եւրոպայի մէջ այդպիսի նպատակի մը համար, և կը հաւատարմք թէ ոչ միայն այս Մայրաքաղաքի կրթական մակարդակին, այլ Հաշ Եկեղեցւոյ հոգեւորականաց բարձրագոյն զարգացման տեսակէտով անկշռելի օգուտ պիտի յառաջ գայ այդօրինակ անօրինութենէ մը: Ու կը խորհինք թէ այդպիսի հայ ազգային եկեղեցատուն մը պէտք է հաստատուի այնպիսի վայր մը, ուր կարելի ըլլայ կատարել կաթողիկէ և բողոքական ազգեցութիւններէ զերծ աստուածաբանական ազատ ուսում մը, առ ոտս այնպիսի ուսուցչապետներու, որոնք, դաւանական կաշկանդումներէ ազատ, կարենան ըմբռնել և գնահատել մեր եկեղեցւոյ վարդապետական ոգին, ինչ որ այնքան գեղեցիկ կերպով կ'ընէին անոնք, որոնց ձօտ ուսան էջմիածնի համալսարանական վարդապետները:

Նախնական, երկրորդական և բարձրագոյն ընթացքները կատարել Երուսաղէմի, Անթիլիասի կ'ամ նման կրօնատեսներու մէջ, լաւագոյն կանոնաւորութեամբ և հայ եկեղեցապիտուկեան և հայագիտութեան առուելագոյն պատրաստութիւններով. իսկ լրացուցիչ ընթացքի համար օգտուիլ եւրոպական միջոցներէ. առ այժմ չի կրնար ըլլալ հոգեւորականութեան Յենդին խնդիրը լուծելու համար աւելի գործնական եղանակ մը: